

VISA HING JA AJUDE MÄSS

Daniel Palgi. Peet Vallak. Elu ja looming. Eesti kirjanikke. Tartu: Ilmamaa, 2011. 640 lk.

Daniel Palgi (1899–1988) ja Peet Vallaku (1893–1959) suhetest on õige põhjalikult kirjutanud Enn Lillemets, kellel oli võimalus suhelda kirjandusteadlase Palgiga isiklikult.¹ Lillemets puudutab ka Palgi koostatud Vallaku monograafia käsikirja, mis möödunud aasta lõpul tervikuna trükist ilmus.

Daniel Palgi sündis Võrumaal pigem vaestes oludes ning tema teekond kõrghariduse ja magistrakraadini oli seotud paljude, nii vaimsete kui ka füüsiliste pingutustega. Kuid visa hingena surus ta ennast neist kitsastest oludest läbi. Tema esimesed arvustused ilmusid 1920. aastatel ning Palgist sai kiiresti arvestatav kirjanduskriitik. 1929. aastal kaitses ta Tartu Ülikoolis magistritöö „Eduard Vilde „Mäeküla piimamehe” stiil”, mis kuulub vaieldamatult eesti kirjandusteaduse klassikasse. Palgi kõige tegusamad aastad möödusid Eesti Kirjanduse Seltsi teadusliku sekretäri ametis (1929–1940). Ta algatas erinevate raamatusarjade ja kapitaal-teoste avaldamise („Elav teadus”, „Suurmeeste elulood”, „Maailmakirjandus”, „Eesti ajalugu”), kureeris tõlketegevust, toimetas, suhtles autoritega, tema eestvedamisel tähistati Eesti Raamatu Aastat jne.

Hando Runnel kirjutab raamatu eessõnas: „Ei tohi unustada, et mehed, kellest kõneleme, kuuluvad põlvkonda, kelle südamele ja õlgadele langes ajaloos esmakordselt eestikeelse akadeemilise haritlaspõlve kujundamine. [...] ...oli vaja luua eestikeelne teadus, sealhulgas kirjandusteadus” (lk 8).

Palgi oli kahtlemata üks eesti kirjandusteaduse loojaid. Tema meetodiline

analüüs ei jätnud palju ruumi niisama fantaseerimisele. Palgil olid kirjandusteoste osas selged standardid ja nõudmised ning ta ei peljanud nende valgu- ses fookusesse asetatud teost süsteemaatiliselt lahti võtta. Seda muidugi omaaegsetest registritest lähtuvalt. Gustav Suitsu üliõpilasena on Palgi omal moel tema metodoloogia elluviija, hoolimata sellest, et seoses elulähedusliikumise- ga tekkis õpilasel ja õpetajal hiljem erimeelsusi.

Novellikirjanik Vallakuga tutvus Palgi lähemalt 1930. aasta paiku, kui nooremate kirjanike omavahelistel aruteludel pandi alus elulähedusliikumisele.² Ta käsitles Vallaku teoseid arvustustes ja ülevaadetes, monograafia käsikiri sai valmis aga nõukogude aja eraldatuses aastal 1965, kuus aastat pärast kirjaniku surma.

Vallaku-monograafia teeb eriliseks tema saatus. Pärast uurimuse lõpetamist pani Palgi kirja nukrad read: „Autor on tundnud seda kirjutades rõõmu, kuid lõpus on ta kurb. Töö jääb lamama. Ja kas teda keegi loeb või kasutab ja kas temast keegi midagi saab, jääb arvatavasti minu poolt nägemata” (lk 619). Avaldamisväljavaateid nõukogude ajal tõepoolest ei olnud, sest Palgi ei tee oma lähtekohtades järeleandmisi marksistlikele hoiakutele. Pigem vastandub neile ja julgeb kritiseerida ka Vallaku ülevõõpamist ideoloogiliselt vastuvõetavaks (näiteks Rudolf Sirge poolt, lk 609–611). Seetõttu on raamatu ilmumine nüüd otsekui lunastusakt nii Palgi visadusele kui ka Vallaku tragismile, kinnitatud Runneli liturgilise saatesõnaga.

Mil moel vastata aga Palgi retoorilisele küsimusele, kes võiks monograafiat kasutada ja kuidas?

² D. P a l g i, „Kirjanduslikust Orbiidist” ja elulähedusest 1930. a. paiku. – Keel ja Kirjandus 1968, nr 8, lk 495.

¹ E. L i l l e m e t s, Daniel Palgi ja Peet Vallak. – Looming 1987, nr 10, lk 1404–1414.

Uurimus koosneb sissejuhatausest, kümnest mitmete alaosadega peatükist ning lõppsõnast. Klassikalise ülesehitusega „vesteline biograafia” (nagu Hando Runnel seda eessõnas nimetab) liigub kronoloogiliselt Vallaku elu- ja loomelugu mööda. Suurema osa moodustavad põhjalikud teoste analüüsid. Võrreldud on erinevaid redaktsioone, autori parandusi, hoolikalt on jälgitud kirjaniku kompositsiooni, isegi sõnakasutuse muutumist. Vallaku loomingut on analüüsitud kannatliku järjekindlusega, eluloost on üles märgitud ka väiksemad detailid.

Ma ei ole päris kindel, et tänapäevased kirjandusteadlased võtavad Palgi monograafiat sama põhjalikult lugeda, kui see on kirjutatud. Võimalikud Vallaku-uurijad ei saa Palgi ülipõhjalikust tööst muidugi mööda vaadata. Ent tuleb ka tunnistada, et käsikirjalisena seistud aeg ei ole uurimusele kasuks tulnud. Paratamatult mõjub see mõneti vananenuna, seda ennekõike oma kirjandusteadusliku retoorika poolest. Tänapäevasele lugejale on tõenäoliselt huvitavam vähetuntud materjal Peet Vallaku isiku ja eluloo kohta. Südamlikult on räägitud Vallaku viimastest eluaastatest ja võimetusest tulla toime Nõukogude okupatsiooni aegsete oludega. Psüühilise ruineerituse kõrval arenes välja elutegevust halvav ajukahjustus, mille tagajärjel kirjanik suri.

„Kindel ja selge eetiline hoiak on inimese vaimne selgroog. Kui see on olemas, siis on ka mees midagi väärt,” kirjutas Palgi Peet Vallaku eluhoiaku kohta (lk 248). Paistab, et kui niimoodi enam elada ei saanud, hakkas „Ajude mässu” autoril tööpoolest teadvus mäsama.

Kuid sama hoiak iseloomustas ka Palgit ennast. Visa hingena pidas tema vastu ning jäädvustas ka Vallaku.

Monograafiale võib ette heita loomingu liigset ümberjutustamist, seisukohtade kordamist, kuivavõitu vormilist lahkamist. Ometi tuleb rõhutada, et töö lähtekoht on jäänud igati

aktuaalseks: leida Vallaku kirjanduslik käekiri ja psühholoogiline väli, mis tema loomingut ja isikut iseloomustab.

Olgu siinkohal palgiliku kirjandusteaduse illustreerimiseks esitatud olulisemad järeldused Vallaku loomingu kohta uurimust kokkuvõtva peatüki „Peet Vallaku loomingu põhijooni” põhjal:

1. Vallaku loomingus domineerib maaeluline ainek, kuid looduskirjeldusi on vähe.

2. Peamiselt kujutas Vallak mehi, eriti ätte, naisi esineb aktiivsete tegelastena vähe, peaosas ainult viies novellis. Väga vähe kirjeldatakse armastust mehe ja naise vahel.

3. Vallaku teoste aineküsimuste kõige tähtsam komponent on karakter. Palgi sõnadega: „Vallak pole sündmustiku arendaja, seikluste sepitseja, intriigide jälgija, konfliktide meisterdaja. Temale on tähtis inimene oma iseloomuga ja oma hingeeluliste sõlmedega” (lk 506).

4. Vallaku tegelased on pigem asotsiaalsed inimesed. Valdav osa neist on negatiivsed kujud. Noore Vallaku loomingus domineerib hulguse tüüp. (Vallak: „Negatiivset elu võtan ma õieti seepärast, et ma negatiivset elu vihkan. Mitte seepärast, et see oleks erakordne, huvitav. Negatiivse elu kujutamine on õieti protest negatiivse elu vastu” – lk 510.)

5. Autor käsitleb harva oma tegelasi elulises situatsioonis või arengus (samamoodi Palgi, et see on lühizanrile tüüpiline joon). Peamine vahend tegelaste kujutamisel on psühholoogia.

6. Vallaku ideed kasvavad välja eeskätt eetilise baasist, sellest tõukub nii tema ühiskonnakriitika kui ka hukkamõist n-õ vildakate tegelaste suhtes. Vallaku teostes on tugev kõlbeline hoiak; moraalne hoiak on kirjaniku silmis jõud, millest sõltub inimese vaimne tasakaal ning tugevus.

7. Vallak on vaatleja, kes püüdleb objektiivsusele. Autor hoiab enda ja tegelaste vahel distantsti, tema teostes on vähe autobiograafilist ainek.

Üldiselt on Palgi Vallaku novellide kompositsiooni ja tektoonika osas üsna kriitiline. Varjamatu poolehoid kirjani-ku suhtes ei ole takistanud arvustamist. Tundub ka, et Vallaku üks oluline eripära, grotesksus, ei ole Palgile väga meele järele. Teisest küljest on see ise-gi ootuspärane, sest Palgi lähtub oma hinnangutes ikkagi eluläheduse ideaalist. Tema lõpliku hinnangu kohaselt on „Eesti psühholoogiline realism leidnud Peet Vallakus sisuka ning meisterliku teostaja” (lk 618).

Sellest seisukohast lähtub monograafia veel üks iseäralik väärtus. Nimelt võime Vallaku-uurimuses näha omalaadset monumenti 1930. aastate realismimeelsele kirjandusteooriale. Monograafia pakub lisaks Vallaku

käsitlusele huvi just selle poolest, kuidas kirjanikku on käsitletud. Kuigi kirjutatud hiljem, seisab meie ees küllalt tõupuhas XX sajandi algupoole kirjandusuurimuslik metodoloogia oma olulistes registrites. Omaette teema oleks võrrelda Palgi meetodit Bernard Söödi „Stilistika ja poetikaga” (1935) – teosega, mis esitas kokkuvõtvalt ilu-kirjanduse (lugemise) põhialused.

Kuid vahest kõige olulisem on, et meie ees on kirjandusuurimus, millest õhkub väarikust, mis võtab kirjanikku, kirjandusteadust ja iseennast tõsiselt. See on võib-olla isegi autori suurim voo-ruus.

MAARJA VAINO